

GONDOZÓI MIGRÁCIÓ ÉS NEMI SZEREPFELFOGÁSOK*

Gábrriel Dóra

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a külföldi gondozói iparágban részt vevő nők és otthon maradt párujuk szemszögéből elemezi a családon belüli nemi szerepek, az ezekhez kapcsolódó értékek, vélemények alakulását. Az összesen 34 interjú anyagát tartalmazó elemzés különös hangsúlyt fektet a férfiak szempontjaira a migrációs helyzetben. A kvalitatív vizsgálat rávilágít arra, hogy az otthon maradt férfi családtagok és a munkamigrációban részt vevő nők között komoly feszültségek jelentkeznek a család pénzügyei körül, ami a férfiakat különféle alkalmazkodási stratégiák kialakítására sarkallja, nemi identitásukat is alakítva. Mindezek mellett amíg a férfiak megtapasztalják az otthonmaradás előnyeit, a munkavállalás miatt távol lévő nők gyermekük önállóságát emelik ki transznacionális gondozási kötelezettségeik kapcsán. Az elemzés rámutat a migráció és a nemi szerepfelfogások között fellelhető néhány összefüggésre, amely szerint a gondozói migrációban részt vevő nők emancipatorikus törekvései vagy ezek hiánya az életúttal szoros kapcsolatban áll.

Tárgyszavak: nemi szerepek, munkamigráció, gondozói migráció, ingázás

Gábrriel Dóra, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: gabriel@demografia.hu

---

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3-I.-PTE-280 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával, valamint az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” megnevezésű projekt a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós (Európai Szociális Alap) társfinanszírozással valósult meg. A szakmai segítségért köszönetemet fejezem ki Váradi Monika Máriaának, Melegh Attilának, valamint a Demográfia folyóirat szerkesztősege által felkért két bírálóának.

BEVEZETÉS

Vizsgálatom külföldön dolgozó, a gondozói iparágban munkát vállaló egyénekre és a Magyarországon élő legközelebbi hozzátartozóikkal való kapcsolatára fókuszál. A gondozói migrációban részt vevő dolgozók nagy része nő (Parreñas, 2001), aminek számos vonatkozása van mind a munkatevékenység, mind a kibocsátó háztartás, a családi élet és az otthoni gondozási kötelezettségek megszervezése szempontjából. Ugyanakkor, mint minden migrációs aktus esetében, a munkamigrációban közvetlenül érintettek köre nem korlátozódik a munkavállalókra, hanem idetartoznak az otthon maradt férjek, élettársak, gyermekek, szülők, egyéb hozzátartozók, barátok, ismerősök. A tanulmány elsősorban a munkamigráció és a nemi szerepek kapcsolatát vizsgálja az érintett férfiak és nők perspektívájából. Kérdéseimet két irányból, a nők és a férfiak nézőpontjából teszem fel. Egyrészt arra keresem a választ, hogy milyen hatása van a nők külföldi munkavállalásának a férfi nemi szerepekre, milyen feszültségek jelentkeznek a háztartáson belül a távollétből adódóan. Másrészt a munkamigrációban ténylegesen részt vevő nők esetében azt a kérdést teszem fel, hogy elbeszéléseikben hogyan jelennek meg nemi szerepeik a migráció során. Milyen mintázat fedezhető fel azoknál a nőknél, akiknél a tradicionális attitűdök, azaz a hagyományos női gondozói és férfi eltartó szerepek hangsúlyosak, és kiknél nyerne teret a függetlenségen alapuló attitűdök?

Empirikus kutatásom alapját az Ausztriába – olykor Németországba – járó magyarországi idősgondozókkal készült interjúk adják. Az osztrák társadalombiztosítási adatok szerint 2012 óta folyamatosan nő a magyar bentlakásos idősgondozók száma és aránya a célországban. Míg 2012-ben 2755 fő, 2018-ban már 5704 Magyarországról származó személy rendelkezett a gondozáshoz szükséges vállalkozói engedéllyel Ausztriában, ami az összes gondozói vállalkozói engedéllyel rendelkezők 6,43%-ának felel meg (Gábrriel, 2019: 40). Ezek a számok azonban az Ausztriában dolgozó magyar gondozóknak csak egy részét fedik le; jelenlétük a munka informális jellege miatt jóval nagyobbra tehető. A Magyarországról induló gondozók mozgása az ingázás (Melegh et al., 2018; Váradi, 2018a) vagy a körkörös migráció (Turai, 2018) fogalmával írható le, mivel évente többször, rendszeres időközönként hagyják el otthonukat, majd térnek vissza külföldi munkavégzésük helyszínéről. A vizsgálatban szereplő házi idősgondozók tehát annak a közel százezer fős (Gödri, 2018) magyar munkavállalói csoportnak a részét képezik, amelynek tagjai külföldi telephelyen dolgoznak, azonban magyar háztartásokhoz tartoznak.

A tanulmány három részre tagolódik. Az első fejezetben a nemi szerepekkel kapcsolatos elméleteket, kutatási eredményeket mutatom be, amelyek kvantitatív és kvalitatív módszertannal végzett kutatások tanulságaiba, ezek magyarországi vonatkozásaiba engednek betekintést. Ezután röviden tárgyalom a női munkamigráció és a családon belüli viszonyok alakulásának kapcsolatát. A kutatási kérdések és módszertan bemutatását követően a nemi szerepeket három szempontból elemzem. Elsőként az otthon maradt férfiak perspektívájából vizsgálom a családon belüli munkamigrációról szóló érvelés jellegzetességeit, majd a párok közt kialakult főbb töréspontokat veszem szemügyre. Harmadik kérdéskörként az otthoni, családtag felé irányuló gondozási kötelezettségeket tanulmányozom az otthon maradt férfi családtagok szemszögéből. Az utolsó fejezetben a migráció következtében alakuló nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök elemzésére vállalkozom, az ingázó nők nézőpontjából.

ELMÉLET

A nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások vizsgálata

A fizetett munka, a háztartási munka, valamint a gyermekgondozási feladatok férfiak és nők közötti felosztásáról való elképzelések összességét nemi szerepfelfogásnak/elvárásnak (*gender role attitudes*) vagy genderideológiának nevezi a szakirodalom (Walter, 2018). A nők és férfiak közti munkamegosztás különbségei és a szerepelvárások változása már az 1970-es években kutatások tárgyát képezte, napjainkra pedig a szociológiai kutatások megkerülhetetlen aspektusává vált. Az elemzések egy része longitudinális adatok segítségével arra keresi a választ, hogy milyen időbeli változások figyelhetők meg a nem és más társadalmi-demográfiai változók mentén ezen attitűdök alakulásában, az eredmények pedig arra mutatnak rá, hogy a nemi szerepekről alkotott hagyományos elképzelések súlya az elmúlt évtizedekhez képest egyre csökken, míg az egalitárius¹ gondolkodás számos országban erősödik (Boehnke, 2011; Valentova, 2013).

¹ Az egalitárius értékfelfogás azt jelenti, hogy az adott személy véleménye szerint a férfiaknak és nőknek egyenlő mértékben kellene szerepet vállalniuk a háztartási munkák elvégzésében, valamint egyetért azzal, hogy a nők is részt vállalhassanak fizetett munkában (Walter, 2018). A tradicionális vagy hagyományos szerepfelfogás ennek az ellenkezője; eltérő és egyenlőtlen társadalmi és magánéleti szerepeket rendel a nőkhöz és a férfiakhoz: a nő feladata a gyermekekről való gondoskodás és a háztartási munka végzése, míg a férfié a kenyérkereső szerep.

A nemi szerepfelfogásnak a tradicionális felől az egyenlőségpárti felé való eltolódása mögött többféle ok húzódik meg. Kalmijn (2003) szerint a változás egyrészt kulturális tényezőkre, másrészt gazdasági okokra vezethető vissza. Az előbbi kapcsán úgy találja, hogy az erősödő egyenlőségfelfogás a nemi szerepek terén egy szélesebb társadalmi értékváltozás része, amely az individualizáció és a szekularizáció felerősödésével valósult meg. A gazdasági és technológiai változások – elsősorban a nők iránt megnövekedett munkaerőpiaci kereslet és munkába állásuk, különös tekintettel a házas nők nagyarányú munkaerőpiaci jelenlétére – szintén elősegítették az attitűdbeli változásokat, így a társadalmi elfogadást is. Walter (2018) a változás fő okait szintén az elmúlt évtizedekben lezajlott folyamatokra vezeti vissza. A nőknek az oktatásban és a munkaerőpiacon való megnövekedett jelenléte mellett a családszerkezeti változásokat, valamint a személyesen megélt tapasztalatok és a kulturális-történelmi közeg változását hangsúlyozza.

A nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások mérésének bevett módja a kvantitatív² módszerek alkalmazása, ugyanakkor kvalitatív kutatások éppúgy megtalálhatók a témában. Curran és munkatársai (2006) amellett érvelnek, hogy az utóbbi évtizedekben a migráció és a gender összefüggéseit a kvalitatív vizsgálatok nagyobb sikerrel elemezték, ami részben az adatfelvétel módszeréből, részben a kutatási kérdések természetéből (azaz a kontextus és a dinamika megértésének igényéből) fakadt. A kvantitatív felmérések továbbá több módszertani kérdést is felvetnek; nehézséget jelenthet például, hogy a kérdezettek az idő előrehaladtával eltérően interpretálhatják a fogalmakat (az időbeli hatás mibenlétére mutat rá például Ciabattari, 2001; Carter and Borch, 2005; Walter, 2018). Walter elemzése arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a kérdőívek többségét az 1970–1980-as években alakították ki, a nemi szerepekhez kapcsolódó kérdések és mérőszámok jellemzően erősen a tradicionális munkamegosztásra fókuszálnak, jóllehet a férfiak és apák szerepe változásokon ment át az elmúlt évtizedekben.

A kvantitatív elemzések nagy része nem tesz kísérletet arra, hogy kilépjen a nemzetállami szintű értelmezési keretből, és többnyire az egyes országok közti különbségekre világít rá (például Kalmijn, 2003; Boehnke, 2011), mindezt a társadalmi struktúra intézményrendszere, politikai és gazdasági feltételei vizsgálatának beemelésével. Boehnke (2011) megállapítása szerint a társadalmi-strukturális helyzet egy országon belül fontosabb szerepet játszik a nők nemi

---

² Ehhez nemzetközi kérdőíves felmérések biztosítanak adatokat, például a családon belüli változásokat vizsgáló *Gender and Generations Survey* (GGS), a társadalmi és morális értékekre fókuszáló *European Values Study* (EVS), az *International Social Survey Programme* (ISSP) vagy *European Social Survey* (ESS), továbbá számos nemzeti adatfelvétel (például nemzeti háztartáspanel) is tartalmaz a nemi szerepekre vonatkozó kérdéseket.

szerepfelfogásában, mint a kulturális hatások. Baxter (1997) öt ország adatain alapuló összehasonlító vizsgálata azonban épp a hasonlóságokra hívja fel a figyelmet, jóllehet az elemzéshez meglehetősen hasonló gazdasági mutatókkal rendelkező országokat választott ki. Tanulmánya jól példázza azt az igen gyakori jelenséget, hogy a nemi szerepelvárásokkal kapcsolatos elemzések jelentős hányada a „fejlett”, nyugati országokra fókuszál.

Ennek köszönhetően ugyanakkor gazdag anyag áll rendelkezésünkre az európai és észak-amerikai társadalmakon belüli nemi szerepfelfogás alakulásáról. Kérdőíves felmérések szerint e különbségek alapvető demográfiai és társadalmi-gazdasági változók mentén figyelhetők meg. Az adatok rávilágítanak arra, hogy a nők inkább egyenlőségpártiak a férfiakkal szemben (Berridge et al., 2009), míg az iskolai végzettséget tekintve a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők (Bryant, 2003), életkori bontásban pedig inkább a fiatalabbak képviselnek egyenlőségre törekvő értékfelfogást (Lynott and McCandless, 2000; Berridge et al., 2009; Valentova, 2013). A társadalmi osztály (Penn, 1990), valamint a foglalkoztatottsághoz fűződő személyes tapasztalat (Cassidy and Warren, 1996) szintén befolyásoló tényező. Cassidy és Warren eredményei szerint a foglalkoztatott nők valószínűbben utasítják el a hagyományos nemi szerepfelfogást, mint nem foglalkoztatott társaik. Egy adott társadalomban a nemi szerepek időbeli változása szintén vizsgálat tárgyát képezi (például Berridge et al., 2009; Valentova, 2013; Gregor, 2016). Berridge és társai egy brit adatfelvétel alapján megállapították, hogy 1991 és 2003 között a férfiak nagyobb valószínűséggel maradtak erősen hagyományos értékfelfogásúak, mint a nők, továbbá azt, hogy a fiatal válaszadók valószínűbben lettek az idő előrehaladtával egyenlőségpártiak.

Nemi szerepfelfogás Magyarországon

A magyarországi nemi szerepek alakulását illetően érdemes több évtizeddel visszamenni az időben, és történeti keretben vizsgálni a kérdést. A második világháborút követően a magyar állam nagy gondot fordított a korábban nem vagy kevésbé foglalkoztatott csoportok, többek közt a nők munkaerőpiaci integrálására. Az intézkedés sikerét mutatja, hogy a közel négy évtizeden át tartó szocializmus időszaka alatt jelentősen megnőtt a magyar nők foglalkoztatottságának aránya a férfiakéhoz képest: 1949-ben a 27%, 1970-ben 40%, 1990-ben pedig 44% volt a nők aránya a munkaerőpiacon (Zimmermann, 2012). Ez európai viszonylatban is kiemelkedő arány volt. 1990-ben az Európai Unió tagállamaiban 49,5% volt a 15–64 éves nők foglalkoztatottságának aránya, míg Magyarorszá-

gon 68,9%³ (Frey, 1997). A munkaerőpiaci egyenlőtlenségeket azonban – mint a nemek közti pozíciók egyenlőtlen elosztását, a fizetésekben mérhető vagy az etnikai alapú⁴ megkülönböztetést – nem volt képes felszámolni az állam. Zimmermann (2012) szerint Magyarországon az államszocializmus évei alatt a nemek közti bérszakadék a mezőgazdaságban, az iparban és a szolgáltatási szektorban is erőteljesen jelen volt. Megállapítása alapján az államszocializmus idején nem a „két kereső – egy családi jövedelem” volt a domináns családi gazdasági modell, mint inkább az „egy férfi kereső, egy női kereső, egyben fizetetlen háztartásvezető – egy családi jövedelem”, ami arra utal, hogy a háztartásokon belül is lényegi egyenlőtlenségek álltak fenn.

A magyar nők gazdaságilag függő szerepe nem változott jelentősen tömeges munkába állásukkal; a nemek közti bérkülönbség a hagyományos gondolkodásmódhoz, azaz a kereső férfi és gondozói munkát végző nő képéhez járult hozzá (Zimmermann, 2012). A tradicionális, gondozói szerepben lévő anya képét tovább mélyítették az 1990-es évek elején bevezetett szociálpolitikai intézkedések, mint például a főállású anyaság intézménye, az alacsonyan fizetett ápolási díj és a gyermekevelési támogatás bevezetése Magyarországon (Adamik 1997-es tanulmányát hivatkozva Gregor, 2016). Nemzetközi összehasonlításban az 1999-es *European Values Study* (EVS) adatai szerint a magyarországi lakosság több más poszt-szocialista országgal együtt inkonzisztens értékekkel rendelkezett a nemi szerepeket illetően (Kalmijn, 2003). Az elemzés szerint Magyarországon vonzó opció volt nőként háztartásbelinek lenni, ugyanakkor a nőkkel szemben elvárás volt, hogy hozzájáruljanak a család bevételeihez.

Gregor Anikó a magyar népesség nemi szerepekkel kapcsolatos elvárásait, a nemekhez kötődő háztartási munkamegosztást elemezte a 2000 és 2010 közötti időszakban a *European Social Survey* (ESS) és az *International Social Survey Program* adatai alapján (Gregor, 2016). Eredményei jól illeszkednek a nemzetközi szakirodalom megállapításaihoz. Általában a fiatalabbak, a nők, valamint a felső közép vagy felsőfokú végzettségűek azok, akiknek egyik nemről sincsenek sztereotip nézeteik. A szocializmus idején felnőtt nők nőkkel kapcsolatos attitűdjei „félíg emancipatorikusnak” mondhatók, azaz a „férfias” vonások valamennyire fontosak számukra, de a nőiesnek vélt jellemzők még inkább. Az ESS adatai szerint – a háztartási munkamegosztást tekintve – mind a férfiak, mind a nők attitűdje alapvetően tradicionális maradt Magyarországon. A 2008/2009-es

³ Amely érték 1995-re 48,6%-ra esett, míg az Európai Unió tagállamaiban átlagosan 50,1%-ra emelkedett.

⁴ Az 1970-es években a roma nők foglalkoztatottsága jelentősen alacsonyabb volt, mint a nőké országos átlagban, amely különbség az 1990-es évek elejére még szamottevőbbé nőtt.

felmérés adatai figyelemre méltó eltolódást mutatnak az egyenlőség irányába, azonban a 2010-es adatok a kiugró érték visszarendeződéséről tanúskodnak. A háztartási munka nemi felosztásában nem történt jelentős változás még 2009-ben sem, és alapvetően tradicionális maradt.

Hasonló eredményre jutottak a *Gender and Generations Survey*hez tartozó *Életünk Fordulópontjai* adatfelvétel elemzői. Az adatfelvétel longitudinális jellege miatt lehetőséget nyújt az elmúlt évtizedek alatt történt változások vizsgálatára, egyben országok közötti összehasonlíthatóságot is biztosít. Murinkó Livia (2014) a nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdöket vizsgálta nemzetközi összehasonlításban. Az elemzés eredménye szerint a gyermekvállalás és a kétszülős család ideálja fontos érték Magyarországon, a férfiak és a nők közötti egyenlőtlenség pedig elfogadott jelenségnek számít hazánkban. Egy korábbi, a háztartási munkamegosztást vizsgáló elemzés szintén arra mutat rá, hogy a magyar társadalom a nemek közötti tradicionális szerepmegosztást tartja elfogadhatónak (Pongrácz és Murinkó, 2009). A magyar társadalom női munkavállaláshoz való hozzáállásának elemzése során Blaskó Zsuzsa (2005) úgy találta, hogy 1988 és 2002 között a vélemények modernizálódása nem azonos intenzitással zajlott le a különböző társadalmi csoportokban.

Migráció és családi viszonyok

A munkamigráció és a nemi szerepfelfogás kapcsolatának kutatása kiterjedt nemzetközi irodalommal rendelkezik. A túlnyomóan kvalitatív módszerekkel dolgozó elemzések több ponton megerősítik a kvantitatív kutatások eredményeit, ugyanakkor az esettanulmányoknak köszönhetően új szempontokat is felvetnek. A nemi szerepek gyakran akkor rendeződnek át egy háztartásban, ha a családi viszonyokban is változás áll be, például egy családtag elvándorlása, időszakos távolléte miatt. A szerepek átrendeződése különösen szembeűnő a női migráció esetében, azaz ha az anya vállalkozik a külföldi útra (Anderson, 2000; Parreñas, 2001; Constable, 2014), mivel ekkor a hagyományosan az anyához kapcsolódó feladatok és szerepek részben szükségszerűen valaki másra ruházódnak. A gondozói migrációban részt vevő kelet-európai nőkkel kapcsolatban Turai Tünde (2018) megállapítja, hogy az emancipációs próbálkozások az esetek nagy részében töredékesek, azaz a családon belüli szerepek nem rendeződnek át eredményesen és tartósan. Németh Krisztina (2018a) esettanulmányokon keresztül, tizenéves fiúk perspektívájából elemzi a családon belüli nemi szerepek változását. Két esetben is úgy találja, hogy az apa munkamigrációja

nem járul hozzá a családon belüli szerepek jelentős eltolódásához, bizonyos szempontból inkább a hagyományos szerepeket erősíti meg. Az alábbiakban a női munkamigráció kutatásainak eredményeit összegzem, megvizsgálva, hogy a nők távolléte milyen új alkalmazkodási stratégiákat és változó nemi szerepeket eredményezhet.

A külföldön munkát vállaló, de a kibocsátó országban kapcsolataikat fenntartó egyének transznacionális térben⁵ (Faist, 2000) mozognak, családi viszonyaik a transznacionalitás keretrendszerében értelmezhetők (Parreñas, 2001; Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012; Turai, 2014; Bell and Erdal, 2015; Váradi, 2018a). Parreñas a transznacionális viszonyok kapcsán a különböző országokban élő családtagok egymás iránt érzett felelősségét emeli ki. A külföldön munkát vállaló egyén a kibocsátó közösség tagja marad, amelynek tagjai egymás jólétéért felelősséget vállalnak (Parreñas, 2001). Parreñashoz hasonlóan Haidinger (2008) elemzési egységként a háztartást veszi alapul, és a transznacionális háztartásokat egy összetartó rendszerként definiálja, amelyben a háztartás tagjai anyagi, érzelmi és társas kapcsolatokat tartanak fenn. A háztartás tagjai különbözőképp, ambivalens módon élhetik meg, hogy részesei lettek a migrációs folyamatnak, miközben nemi identitásuk az újonnan kialakult szerepeknek köszönhetően folyamatosan újraértelmeződik.

A munkamigráció következtében átalakuló háztartáson belüli munkamegosztás kérdésének kiterjedt vizsgálata (például Parreñas, 2001; Haidinger, 2008; Lutz, 2011; Fedyuk, 2011; Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012; Kilkey et al., 2013; Bell and Erdal, 2015) egyrészt hétköznapi tapasztalatokból indul ki, ugyanakkor égető társadalmi problémákra is rámutat. A munkamigrációban részt vevő nőkkel kapcsolatos társadalmi diskurzusban a kritika elsősorban az anyák felé irányult, akik a távollétük alatt nem feleltek meg a hagyományos családon belüli munkamegosztás elvárt szerepeinek (Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). Az anyák nélküli háztartásokra „törött otthonokként” vagy „törött háztartásokként” találunk hivatkozást (Parreñas, 2001; 2005), azonban megfigyelhető, hogy a fogalmak kizárólag az anya, és nem az apa távolléte esetén merülnek fel. Ukrajnában már a „nemzeti tragédia” hívószó alatt jelent meg a nők migrációja a közbeszédben, miközben a fogalom az anyasággal, anyai gondoskodással szintén szorosan összekapcsolódott (Fedyuk, 2011). A lengyel médiában is erősen átpolitizált vita alakult ki a kérdés kapcsán, ahol éles bírálat alá kerültek a gyermeküket elhagyó anyák (Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). Látható mértékének köszönhetően a romániai nyilvánosságot szintén foglalkoztatta az elvándorló

---

⁵ A transznacionalitás fogalmának magyarázatáról bővebben lásd Váradi, 2018c, 14–17.

anyák és az egyedül maradt gyermekek kérdésköre, a kormány azonban kevésbé tematizálta a problémát (Păduraru, 2014). Magyarországon, vélhetően a jelenleg viszonylag ritka előfordulása miatt, nem került bele a társadalmi diskurzusba az anyák, nők migrációja – hívja fel a figyelmet Váradi (2018b). A migráció miatt időszakosan (vagy tartósan) felbomló családok témáját televíziós sorozatok, játékfilmek, dokumentumfilmek⁶ szintén körüljárták az utóbbi évtizedekben.

Parreñas (2005) kutatása arra világít rá, hogy az otthonukat elhagyó anyáknak nem áll szándékukban megváltoztatni a családon belül rögzült nemi szerepeket. Épp ellenkezőleg, a hagyományosan férfifeladatnak számító kenyérkereső tevékenység mellett éppúgy magukra vállalják a gondoskodás, az érzelmi biztonság biztosítása feladatait is, azaz kettős terhet viselnek. A transznacionális gondozási kötelezettségek révén tehát megismerhető a résztvevők nemi szerepéből fakadó családon belüli komplex dinamika. Parreñas (2001) kutatásában a megszólaltatott Fülöp-szigeteki anyák nagy része kicsi gyermekeit hagyta otthon, néhányan azonban fontosnak tartották, hogy várjanak a külföldi munkával addig, amíg gyermekük nagyobb nem lett. E kivételes esetekben az anyaságról alkotott normatív elképzelés – vagyis az, hogy az anya elsődleges kötelessége felnevelnie gyermekét – hosszú évekkal késleltette az érintett nők migrációját. A példák többsége ezzel szemben azt szemlélteti, hogy a nemi szerepekről alkotott hagyományos normák nincsenek kényszerítő hatással a nőkre, hiszen távozásukkal ezeket az elvárásokat szegték meg az egyébként patriarchális be rendezkedésű országból kilépve.

Több empirikus kutatás megállapítja, hogy a transznacionális migrációs viszonyok következtében hátramaradt apák kis arányban nevelik egyedül gyermekeiket; a gondozói rést nagyszülők, közeli hozzátartozók töltik be, akik lehetővé teszik a gyermekek teljes körű ellátását (Parreñas, 2001; Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). A Fülöp-szigeteken például gyakori, hogy az apa teljesen kivonja magát a gyermekekkel való foglalkozás felelőssége alól (Parreñas, 2001), de a gyakorlat közép-európai kontextusban sem ismeretlen (Urbańska, 2016). A távol lévő anyának azonban nem kell teljesen lemondania korábbi feladatairól – az online kommunikációs technológiák segítségével könnyen képes koordinálni a családot, például ellenőrizheti a gyermek házi feladatát videotelefonon keresztül (Lutz, 2018). A munkamigráció következtében átalakult gondoskodás háttartáson belüli felosztása, valamint az anya és az apa szerepével kapcsolatos elvárások erősen függenek a kibocsátó ország társadalmi nemek-

⁶ Néhány példa: Nilita Vachani: *When Mother Comes Home For Christmas* (1995), Marije Meerman: *Chain of Love* (2001), Thomas Ciulei: *The Flower Bridge* (2008), Olena Fedyuk: *Road of a Migrant* (2015), *Olhas's Italian diary* (2018).

kel kapcsolatos normáitól (Parreñas, 2001; Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). Lutz elemzi egy gyermekét egyedül nevelő lengyel apa esetét, amelyben a társadalmi elvárások következtében kialakult kettősség fedezhető fel. A férj különféle praktikákkal igyekszik fenntartani (férfi) munkatársai előtt a férfiasság látszatát, otthonában azonban elkötelezetten veszi magára a távol lévő anya szerepét és látja el a háztartási és gyermeknevelési feladatokat (Lutz, 2018).

A munkamigráció következtében átalakuló családi kapcsolatok kutatásában számos eddig kevésbé feltárt kérdés található. Urbańska (2016) szerint az anya migrációjával átalakuló férfi-női kapcsolat anyaságra való hatásáról ez idáig kevés szó esett a korábbi kutatásokban, holott a férj által kikényszerített migráció vizsgálatánál (azaz családon belüli bántalmazást megélt és attól menekülő nők esetében) fontos szempont lehet. Lutz továbbá felveti, hogy a külföldön munkát vállaló nők által hátrahagyott apák tapasztalataira szintén kevés figyelmet fordítanak az elemzések, így az további kutatást igényelhet (néhány kapcsolódó tanulmány: Kilkey et al., 2013; Souralová and Fialová, 2017; Lutz, 2018).

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZERTAN

Vizsgálatom a gondozást és háztartási migrációt elemző kutatók többségéhez hasonlóan (Anderson, 2000; Parreñas, 2001; Kilkey et al., 2013; Lutz, 2011; Constable, 2014; Kordasiewicz, 2014; Urbańska, 2016; Turai, 2018; Váradi, 2018a) kvalitatív adatfelvételen alapszik. Az empirikus adatfelvételt terepmunka előzte meg, a kutatás 2016 márciusa és 2019 áprilisa között zajlott. A válaszadók megszólítása során kombinált interjútechnikát alkalmaztam, ahol az interjú narratív résszel kezdődik, amelyet a félig strukturált rész követ. A narratívák elemzése az objektív hermeneutika módszerével valósult meg (Rosenthal, 1993; Kovács és Melegh, 2000), a strukturált interjúszakaszt témakörök szerint és biográfiai elemek alapján vizsgáltam. A jelen elemzés összesen 34 interjú⁷ anyagát tartalmazza, amelyek közül 28 női idősgondozóval, két férfi idősgondozóval, négy meginterjúvolt női idősgondozó otthon maradt férjével/élettársával és egyikük otthon maradt lányával (egyben leendő idősgondozóval) készült. Az empirikus kutatás során komoly kihívást jelentett az otthon maradt partnerek megszólítása és interjúra bírása. E módszertani problémára más, magyarországi terepen vizsgálatot folytató kutatók is felhívják a figyelmet (Turai, 2018; Váradi, 2018a). A terepmunka során a férfiak elérését elsősorban az nehezítette, hogy házastársukon,

---

⁷ Az interjúalanyok alapvető demográfiai vonásait összefoglaló táblázatot lásd a mellékletben.

élettársukon keresztül tudtam (volna) felkérni őket az interjúra, de ezt a lehetőséget az asszonyok ritkán támogatták. A külföldi terepen megszólított asszonyok esetében a fizikai távolság tette nehézkesse a férj bizalmának elnyerését, mivel a nő nem tudta személyesen meggyőzni párját arról, hogy vállalja a beszélgetést. A férfiek és élettársak felkeresésével arra igyekeztem választ találni, hogy a férfiak milyen módon mesélik el és értelmezik társuk külföldi munkavállalását.

A férfiakkal való interjú beszélgetés több módszertani problémát is felvet, ennek egyik aspektusa a női interjúkészítő és a férfi kérdezett közti viszonyban keresendő. Lee (1997) személyes tapasztalatain keresztül világít rá arra, hogy a férfi kérdezett irányítása alá vonhatja a női kérdező által vezetett interjút. Amennyiben nő kérdez férfit, a férfi hajlamos maszkulin vonásait hangsúlyozni a beszélgetés alatt (Arendell, 1997) vagy szexista megjegyzésekkel provokálhatja a nő interjúkészítőt (Kilkey et al., 2013). A jelen kutatásban a férfiakkal készülő interjúkban szembetűnő volt a közpolitikai témák erőteljes tematizálása (egy férfi kivételével mindenki reflektált a magyarországi aktuálpolitikai helyzetre), amely fejtegetések olykor teljesen más irányba terelték a beszélgetést. Az interjúkészítő és a válaszadó közötti további (életkori, státuszbeli) különbségek mellett a téma érzékenysége (a partner távollétével kapcsolatos félelmek, rossz érzések) miatt feltételezhetőek elhallgatott részletek, amelyek egy több órás beszélgetés során is rejtve maradhatnak. Mindezek fényében az interjúban tett kijelentéseket (mind a férfiak, mind a nők részéről) fontos körültekintéssel kezelni.

A kutatás elsődleges terepe Baranya megye néhány járása volt, valamint Graz környékén készültek további interjúk. Baranya megye jelentős gazdasági hanyatlást élt meg az 1990-es évek elején, a nehéz- és könnyűipar fokozatos leépítése következtében több tízezer embert ért veszteség vagy került veszélybe korábbi stabil egzisztenciája (Kaposi, 2006; Kuti, 1997). A Baranya megyéből Ausztriába ingázó idősgondozók közül sokan számoltak be munkahelyük (például varroda, mezőgazdasági üzem, bútorgyár) hirtelen megszűnéséről a rendszerváltást követő években, amely veszteséget sok esetben hosszan tartó munkaerőpiaci hanyattatás követett (Gábrriel, 2019). A bizonytalan foglalkoztatottság folyamatának utolsó állomása esetükben a külföldi munkavállalásban érhető tetten. A terepválasztás másik szempontja a német nemzetiségi (sváb) történeti háttér volt, amely a transznacionális hálózatok kialakulásában a mai napig meghatározó szerepet játszik.

Több elemzés is rámutat arra, hogy a Magyarországról induló gondozói munkamigráció sok esetben háztartási/családi stratégia eredménye (Turai, 2018; Váradi, 2018a; Melegh et al., 2018; Gábrriel, 2019). A migrációs tapasztalat során kibontakozó nemi szerepeket vizsgálva tehát a nők szempontjai mellett elen-

gedhetetlen a férjek és partnerek percepcióját is megismerni. A tanulmányban külön elemezzük a nők és a férfiak nemi szerepfelfogásával kapcsolatos kérdéseket. Kutatási kérdéseim a következők: 1. A háztartás otthon maradt férfi tagjai miképpen interpretálják feleségük, párjuk külföldi munkavégzését, illetve hogyan tekintenek vissza saját munkamigrációjukra több évtized távlatából? 2. Milyen, a nemi szerepeket is érintő családon belüli feszültségek mutatkoznak meg a migráció hatására? A munkamigrációban részt vevő nők nemi szerepfelfogása nem feltétlenül marad változatlan, a külföldön töltött idő és új családi felállás következményeként új gyakorlatok alakulhatnak ki a háztartáson belül. 3. Arra a kérdésre igyekszem választ találni, hogy mely mechanizmusok alakítják a külföldön dolgozó nők szerepfelfogását.

E kérdéseket egyrészt az interjúk során feltérképezett élettörténeti események, másrészt a jelenben zajló személyes történetek segítségével vizsgálom, figyelembe véve a narratívák⁸ során elhangzott önbemutatót is. Ezen a ponton joggal merül fel az a módszertani kérdés, hogy lehetséges-e megragadni a nemi szerepek változását, amennyiben az interjú egy adott időpillanatban készül, és a válaszadó a jelen perspektívájából számol be arról, hogy miként gondolkodik vagy gondolkodott a nemi szerepekről. Noha az egykori vélekedések irányított kérdésekkel nehezen mérhetők (és ahogy arra röviden kitértünk, erre egy több hullámban folytatott adatfelvétel sem lenne tökéletesen alkalmas), a narratív biográfiai elemzés módszerének (Rosenthal, 2018) segítségével, a személyes történeteken keresztül feltárhatók ezek az eltérések.

A tanulmányban tárgyalt nemi szerepek vizsgálata elsősorban azokra a szempontokra tér ki, amelyek az interjúk során hangsúlyosak voltak, és a többszöri említés alapján egyfajta minta fedezhető fel bennük. Az alábbiakban az otthonmaradásról való gondolkodás, a családi pénzügyek és a mindennapi feladatok témái segítségével demonstrálom a partnerek egymáshoz és szerepeikhez fűződő viszonyát. Egyes témakörök hiánya részben a válaszadók demográfiai jellemvonásaiból fakad: az otthoni idősgondozás kihívásairól például alig tesznek említést a korban inkább a nyugdíjhoz közel álló gondozók, de a fiatalabb válaszadók sem érintettek a kérdésben. A szakirodalomban klasszikusnak számító, ám az interjúkban nem/kevésbé említett háztartási feladatok szintén kimaradtak az elemzésből. A témák szelekcióját tehát az empirikus anyag indokolja.

---

⁸ Az idősgondozói munkamigrációban részt vevők narratíváinak típusairól lásd Gabriel, 2019.

NEMI SZEREPEK ÉS KIHÍVÁSOK

Miért maradnak otthon a férfiak?

Az empirikus vizsgálat során megszólított gondozók nagy része párkapcsolatban élt a migráció fontolgatása idején, és jellemzően bevonták a döntéshozatal folyamatába partnerüket, férjüket. Kivételt jelentenek azon esetek, amikor a külföldi munkáról szóló döntés kizárólag egyéni elhatározás eredménye volt. A döntési mechanizmus részeként a házaspárok, párok minden lehetőséget figyelembe vettek a háztartás segítése érdekében, beleértve a férj munkára való alkalmasságát és hajlandóságát, a gondozásra szoruló családtagok igényeit és egyéb kötelezettségeket. A külföldi munkavállalás mint családi stratégia különösen hangsúlyos volt ott, ahol családon belüli gondozási kötelezettség állt fenn, továbbá ahol a hirtelen munkaképtelenné vált férj miatt drasztikusan lecsökkent a család bevétele.

A gondozók és hozzátartozók családtörténetét vizsgálva egy jellegzetes minta bontakozott ki, amely szerint a háztartásban élő férj vagy más férfi családtag (nagybácsi, fiútestvér) kelet-németországi munkatapasztalattal⁹ rendelkezett, többnyire az 1970–1980-as évekből. Ennek jelentősége van a jelen perspektívájából, mivel nem a házi idősgondozásra vállalkozó nő az első a családban, aki külföldi munkára adja a fejét, a családi emlékezetben fontos szerepe van ezeknek az előzményeknek. Lényegi különbség a két munka között, hogy míg az építőiparban elhelyezkedő munkások állami támogatás és szervezés révén jutottak ki a célországba, a gondozást végző nők munkavállalása egy formális és informális elemek kombinációjából álló intézményrendszer keretei között lehetséges. Egyéni és családtörténeti szempontból szintén érdekes kérdés, hogy az érintettek hogyan viszonyítják egymáshoz a két migrációs tapasztalatot.

A 73 éves László arról számol be, hogy a szocializmus idején éveken át Németországban dolgozott egy építőipari cégnek, ahonnan havonta járt haza. Külföldi tartózkodása során lehetősége volt a legújabb technológiák elsajátítására, ott szerzett ismereteit kőművesként egészen nyugdíjazásáig otthon is használni tudta. A férfi németországi munkájára visszatekintve a magány érzé-

⁹ Az 1960-as évek második felétől egy kétoldalú megállapodásnak köszönhetően látványosan megugrott a Magyarországról a Német Demokratikus Köztársaság felé irányuló férfi munkamigráció. Az államközi megállapodás kétéves szerződéseket biztosított a magyar munkaerőnek az ipar különböző területein (Böröcz, 1993), becslések szerint közel 40 ezer magyar szakmunkás dolgozott az NDK-ban 1967 és 1983 között ilyen módon. Empirikus vizsgálatunk alapján a Baranya megyei kibocsátó térségben élő férfiak szintén érintettek voltak az NDK-t megcélzó munkavállalásban, amihez részben a terep etnikai összetétele is hozzájárult.

sét idézi fel, elsősorban saját magára vonatkoztatva. Feleségének magányossága, elszigeteltsége azonban nem merül fel benne, amikor az asszony jelenlegi távollétéről beszél. Lászlónak láthatólag könnyen sikerült alkalmazkodnia ahhoz a helyzethez, hogy felesége a hónap felét külföldön tölti. *„Nehéz volt, főleg őneki, mert azt mondta, hogy egyedül van itthon. Hát mondtam, én vagyok egyedül, neked itt vannak a gyerekek. [...] Aztán szép lassan berázódott a dolog, ugye amikor már, ugyanúgy, mint ahogy most. A kezdet kezdetén mindig úgy volt, hát most időközönként eltelik két nap, eszembe se jut, hogy nincs itthon”* (László, 73).

Egy másik válaszadó, Károly az Egyesült Arab Emírátságban végzett építőipari munkát az 1980-as évek derekán. Az egy éven át tartó kiküldetésre szívesen tekint vissza, mivel külföldi keresetéből tudta elindítani önálló életét. Ez az élmény is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a férfi lelkesen bátorította párját, amikor felmerült a külföldi idősgondozás lehetősége. A párt főként az egyre növekvő adósságok fenyegették, emellett az asszony súlyosan látássérült lánya is felügyeletet kívánt. Károly elbeszéléséből nem hallatszik ki, hogy problémát jelentett volna a háztartási feladatok átvállalása vagy a nevelt lány felügyelete, és láthatólag az sem foglalkoztatja, hogy mások mit gondolnak erről: *„Hát az én családom meg... azt mondta, ti tudjátok, erre ők se tudtak mit lépni, ezt nekünk kell eldönteni. Annyit kérdeztek, hogy én mit csinálok. Hát mit csinálnák, mosok, főzök, takarítok, kész, annyi. Meg eljárak dolgozni. Aztán ez volt a reakció, semmi más. Nem foglalkoztam különösebben vele”* (Károly, 59).

A korábban külföldi munkamigrációban érintett férfiak beszámolóinak közös vonása, hogy társuk jelenlegi külföldi munkavállalásáról sokszor a következő logika szerint nyilatkoznak: *„nekem már megvolt a külföldi tapasztalat, most rajta van a sor.”* A migrációs motivációk, a külföldi munkavégzés körülményei, az egyéni és családi életrészek azonban meglehetősen eltérő a két korszakot illetően, ám ezek a különbségek nem feltétlenül jelentkeznek érvelésükben.

A férfiak viszonyulását a nő migrációhoz a nők perspektívájából is megismerhetjük. Az Ausztriában gondozást végző Lilla párja kamionsofőrként dolgozik, csak a hétvégéket tölti otthon. A gyermektelen, negyvenes éveiben járó nő arról számol be, hogy annak ellenére, hogy párja munkájából kifolyólag korábban is ritkán találkoztak, a férfi problémásnak tartja, hogy Lilla külföldön kezdett dolgozni. Jóllehet nem a kalandvágy, hanem anyagi megfontolások vezérelték a Magyarországon valutaváltóban dolgozó nőt, a beszámoló szerint a partner rendszeresen fejezi ki ezzel kapcsolatos sérelmeit, fő szempontjai között pedig a rá nehezedő külső elvárások, a társadalom megítélése szerepel: *„Nem örült neki, mert ő csak azt látta, hogy nem leszek itthon [...] kamionsofőr, tehát nem is értem, egyáltalán hogy merült fel az, hogy miért nem vagyok itthon. [...] eret*

nem vág miatta, de azért mindig megjegyzi, hogy látod, már megint, mint egy szingli hülyének, egyedül kell járkálnom. Hát mondom, így jártál. Úgyhogy ennyi. Kibírja” (Lilla, 45).

A migrációban részt vevő nők kétféle érveléssel magyarázzák azt, hogy a férjük/partnerük miért nem vállalkozik külföldi munkára és maradt otthon. Egyrészt a kompetenciák (például nyelvismeret, szaktudás) hiányára hívják fel a figyelmet, azaz többnyire látens módon a férfit hibáztatják, másrészt a férfitől független tényezőket hangsúlyozzák, például rossz egészségi állapotukat, munkaképtelenségüket vagy a munkaerőpiaci¹⁰ sajátosságokat. A férfi válaszadók – amennyiben nincs komoly fizikai akadály a munkavégzésüknek – inkább a nyelvismeret hiányát emelik ki, míg a nők arra mutatnak rá, hogy valójában szakmai, képzettségbeli hiányosságok akadályozzák a férfi külföldi munkavállalását. A megkérdezett nők olykor beismerik, hogy férjük nem hajlandó vándormunkára, azonban ezek kivételes esetnek számítanak. Nem kétséges, hogy a családon belüli nemi szerepekről alkotott normatív elképzelésekkel függ össze, hogy az érintett felek úgy legitimálják a női munkamigrációt (ami sokszor azt jelenti, hogy a nő az egyedüli családfenntartó), hogy az érvelés szerint a férfi rajta kívülálló okok miatt nem tud külföldön dolgozni. Ilyen döntő érv a férfi kedvezőtlen és visszafordíthatatlan egészségi állapota (gyakran pszichés problémái), lecsökkent munkaképessége. Az erre való hivatkozás sok esetben a feleség külföldi munkáját övező családi diskurzus alappillérvé válik.

A feszültséget fokozhatja, hogy miközben a feleség munkamigrációjára egyetlen lehetőségként tekint a család, a leszázalékolt férj olykor inkább új hobbit keres magának (például méhészkedés, barkácsolás), mintsem hogy képességeihez mérten, pluszmunka elvállalásával segítené a háztartást. Ez a hozzáállás látszólag nem okoz problémát a külföldön dolgozó feleségnek, még akkor sem, ha a férj fizikailag és mentálisan is képes lenne munkavégzésre. Jelentős különbségek figyelhetők meg a partnerek egészségi állapota szerint, a beszámolók nagy része azonban a férfiak fokozatos fizikai és/vagy mentális leépüléséről¹¹ tudósít, amely folyamat a női felek részéről egyre több odafigyelést kíván.

Előfordul, hogy a feleség munkamigrációját a férj vándormunkája követi, azaz egy adott ponton a pár mindkét tagja ingázó lesz. Terepmunkám során egy

¹⁰ Idesorolandó a külföldön tapasztalt etnikai alapú munkaerőpiaci diszkrimináció is. Egy fiatal házi gondozó azt részletezte az interjú során, hogy roma élettársát feltehetően a külső megjelenése alapján nem engedték dolgozni egy ausztriai hotelben. Esetében tehát beigazolódott az a félelem, amely a női alkalmazottakra nem feltétlenül jellemző az osztrák gondozói szektorban (Gábrriel, 2019), hogy a (vélt) etnikai háttér miatt érheti hátrányos megkülönböztetés.

¹¹ A leépülés nem kizárólag életkori és életmódbeli sajátosságokkal magyarázható, a krónikus betegségek és a demencia súlyosbodására szintén visszavezethető, éppúgy, mint a baleset vagy egyéb tartós károsodással párhuzamosan megjelenő mentális állapot romlására.

ilyen házaspárral találkoztam, ahol a feleség tizenöt éve, a férj három éve végez külföldön idősgondozói munkát. Az otthon és külföldön végzett munka váltakozása a családon belüli erőviszonyok dinamikus átrendeződésével járhat. Sándor és felesége történetében a pénz elosztása kapcsán jelennek meg feszültségek a házastársak között. Sándor arról számol be, hogy míg korábban közös kasszán voltak a feleségével, az utóbbi időben felesége külön tartja a saját fizetését. A háztartás pénzügyi helyzetének stabilizálását követően borult fel az egykor egyenlő felállás, amióta az asszony¹² egyre nagyobb kontrollt gyakorol férjének a közös javakhoz való hozzáférése felett.

Családon belüli feszültségek a kassa kulcsa körül

A családi kassa kérdése feltűnően sok esetben merült fel feszültség forrásaként a megszólított személyeknél, így fontos alaposabban szemügyre venni, milyen nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök társulnak ezen esetekhez. A szakirodalom szerint a pénzügyek kezelésének gyakorlata jól szemlélteti a családon belüli egyenlőtlenségi viszonyokat. Pongrácz és Murinkó (2009) adatelemzése szerint míg Olaszországban egyértelműen a nők feladatkörébe tartozik a pénzügyek kezelése, Franciaországban és Németországban viszonylag gyakori, hogy a család kiadásai és bevételei egyedül a pár férfi tagjának hatáskörébe tartoznak. A magyar családokban a párok általában vagy közösen döntenek pénzügyi kérdésekben, vagy a nőnél van a kassa kulcsa; ritkának mondható, hogy a feladatot a férfi egyedül látja el. Az elemzés kísérletet tesz arra, hogy a családon belüli nemek közötti egyenlőtlenségeket, hatalomgyakorlási praktikákat a migrációs élethelyzet mentén értelmezze, szem előtt tartva, hogy e konfliktusokért nem minden esetben a migráció felel.

A terepmunka rávilágított arra, hogy a sokszor munkaképtelen, pénzügyi szempontból függőségben lévő, otthon maradt férfiak kiszolgáltatott helyzetben találják magukat. Állandó jövedelem hiányában kénytelenek együttműködni kenyérkereső feleségükkel a kiadások terén is, ami olykor irigységet, frusztrációt okoz bennük. Ez a feszültség egyrészt a hazahozott pénz elosztása körül keletkezik, különösen abban az esetben, ha az otthon maradt fél azt érzékeli, hogy párja többet költ más családtagokra, mint ahogy az szerinte szükséges lenne.

A 2001 óta rokkantnyugdíjas, krónikus betegséggel küzdő Gáspár jó lehetőségnek tartja, hogy felesége Ausztriában végez idősgondozói munkát, mivel

---

¹² A feleség illegális németországi munkavégzésére hivatkozva elzárkózott az interjú lehetőségétől.

több millió forintos adósságuk törlesztése alkalmi munkákból nem valós alternatíva. Ugyanakkor időről időre kifejezi ellenérzését már felnőtt, magukat eltartani képes gyermekeik rendszeres anyagi támogatása miatt: „*Már dolgozol, már négy éve dolgozol, de semmi nem látszik, mert mondom, minnek? Mondom, mindig a gyerekeknek tessék, tessék, tessék. És nekünk ki ad? Akkor nekünk ki ad, mondom?*” (Gáspár, 56).

Feszültség akkor is felmerül, ha a családban nincs egy kasszán a házaspár. Az elégedetlenség mellett a tehetetlenség fogalmazódik meg az otthon maradt férfiakban, akik különféle fortélyokat alkalmaznak, hogy a feleség mégis beszálljon egyes kiadásaikba. Zelma férje például nem részesül a feleség külföldi keresetéből, a házaspár egyedül a közüzemi számlákat fizeti közösen. A 35 éves korában agyvérzésen átesett, majd maradandó károsodást szenvedett férfi munkavégzésre nem képes, egyedüli bevételét szerény nyugdíja jelenti. Nézeteltérés akkor adódik a házastársak között, amikor a férj olyan terméket vagy javító-szerelő szolgáltatást rendel házhoz, amelyet rokkantnyugdíjából nem tud finanszírozni. Ilyen esetben felesége némi mérgelődés mellett kénytelen rendezni a be nem tervezett számlát, kínos helyzetet teremtve ezzel a férj számára is. Cox (2013) kutatása szerint a ház körüli munkák (karbantartás, barkácsolás) elvégzése fontos részét képezi a férfi nemi identitásnak, amely a háztartásfő számára a családról való gondoskodás és a férfiasság nyilvánvaló jele. Amennyiben azonban ezeket a feladatokat egy fizetett ezermester látja el, úgy tűnhet, hogy a férfi nem képes elvégezni a munkát, azaz férfiassága kudarcot vall. A fenti történetben a konfliktusforrás a bevétel nagymértékű különbségére vezethető vissza, a férj sajátos módon adja párja értésére, hogy igényt tart felesége anyagi hozzájárulására. Egyértelműen megmutatkozik azonban, hogy minden hasonló alkudozás során Zelma férjének a férfiassága csorbul, hiszen nem csak a munka elvégzésére, annak kifizetésére is képtelen.

A pénzügyekkel kapcsolatos egyezkedést a külföldön élő fél is kezdeményezheti. Amennyiben a feleség túlságosan költekezőnek találja társát, különböző praktikákat eszelhet ki a társ pénztől való távoltartására: „*Őneki az Isten pénze nem elég. Tudod? Hogy hogy tudom azt kontrollálni? Aztán nagyon jó tippet kaptam a telekszomszédától, hogy nem az ő számlájára kell küldeni a devizát [...] »szépen fogd meg a devizát és küldd a lányodnak a számlájára, a rendes folyószámlájára, [...] akkor látod a pénzmozgást«. Mert azért annyira nem bátor ember ő, hogy le merjen venni a gyerek számlájáról, anélkül, hogy én tudok róla*” (Luca, 61).

Luca párja, Károly maga is beismerte, hogy társa a spórolósabb, ő maga azonban szívesen költi a pénzt, ami gyakran családi veszekedésekhez vezet.

A férfi azonban erről a helyzetről nem úgy beszél, mintha külön kasszán lennének, és nem is panaszkodik a kialakított gyakorlatra. Károly ugyanakkor sikerként könyveli el, hogy párját le tudta beszélni arról a szándékáról, hogy rendelkezzen az ő fizetésével és bankszámlájával is, hogy az asszony még alaposabban kontroll alatt tarthassa az otthoni kiadásokat.

A fenti esetek pontosan szemléltetik a pénz feletti rendelkezés egyenlőtlen nemi elosztását, amely egyfajta hatalmi pozícióba helyezi a nőt, míg a férfi védekező állást kénytelen felvenni. A védekezés motívuma elsősorban nem egyfajta beletörődő viselkedésben nyilvánul meg, inkább konfliktuskerülő, ugyanakkor kikapukat kereső magatartásról tanúskodik. Az otthon maradt férfiak nemi identitását a ház körüli munkálatok mellett a pénz kezelésének gyakorlata is erősen alakítja (ezt láthattuk Zelma férje történetében). A feleségek pedig igyekeznek kihasználni előnyös helyzetüket, tudatosan dolgozva azon, hogy alacsonyan tartsák férjük várakozását.

Néhány kivételtől eltekintve külön kasszáról többnyire a fiatalabb korosztályhoz tartozó, nem házas válaszadók számoltak be. Ők nem látták problémának, hogy mindkét fél a saját fizetéséből él, közösen csak nagyobb kiadásokat fizetnek, például nyaralásokat, és együttélés esetén háztartási dolgokra, élelmiszerekre költenek. Mindössze egy női válaszadó számolt be arról, hogy férje kezeli a háztartás pénzügyeit, mások arról tudósítottak, hogy férjüket egyáltalán nem érdekli a pénz, minden kiadással kapcsolatos döntés a női fél belátására van bízva. Ez megerősíti a korábban említett adatelemzés eredményeit is.

Összefoglalva, a női ingázó munkamigrációban érintett háztartások nagy részében jellemzően mindkét fél vagy egyedül a nő dönt pénzügyi kérdésekben. A vizsgálat látóterébe került személyek körében csupán egy esetben felelt egyedül a férfi a családi kasszáért, ezzel szemben többször volt alkalmam megfigyelni az otthon maradt férfiak elégedetlenségét a pénzügyek kezelési gyakorlatát illetően. A magukat anyagi vonatkozásban kiszolgáltatottnak érző férfiak olykor olyan praktikákat alkalmaznak, amelyek révén megkerülhetik a külföldön munkát vállaló társuk egyoldalú pénzelosztási gyakorlatát, ami azonban kellemetlen vagy megalázó helyzeteket is eredményezhet. Kereső pozíciójukból adódóan az érintett nők – jóllehet eltérő mértékben – gyakran kihasználják társuk helyzetét, egy olyan szabályrendszert kialakítva a háztartásban, amelyben a férfi szerény beleszólást kap a hétköznapi kérdésekbe. A párkapcsolatban folyamatosan alárendelt pozícióra ítélve, a nők hatalomgyakorlási praktikái eredményeképp, a férfiak maszkulin identitása fokozatosan gyengülhet.

Gondozási kötelezettségek és az otthonmaradás előnyei

Annak ellenére, hogy Magyarországról is egyre több nő vállal külföldön munkát, nem mondható elterjedt gyakorlatnak, hogy egy anya kisgyermekét hátrahagyná külföldi munkavállalás miatt (Blaskó és Szabó, 2016). Ezzel szemben a Romániában, Bulgáriában vagy Moldáviában a hátrahagyott gyermekeknek nem csak a száma jelentős, hanem a teljes népességen belüli aránya is (Blaskó, 2016). Kivételes esetekben, amikor mégis így dönt az anya, szembe kell néznie az éltélő társadalmi diskurzusokkal, valamint azzal a kihívással, hogy gyermekét valakinek a gondjaira kell bízni távolléte alatt. A munkamigráció miatt otthonát elhagyó anyának vagy lehetősége van egy megbízható családtagra, például a párjára vagy az édesanyjára bízni a gyermekgondozást, vagy fizetett munkaerőt kell alkalmaznia. Bizonyos kutatások szerint az anya hiánya negatív hatással lehet az anya-gyermek viszonyra (Leinaweaver, 2010), mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a transznacionális viszonyoknak köszönhetően az otthon maradt családtag, például a nagyszülő jóllétét és mentális egészségét pozitívan befolyásolja az unokákkal való kapcsolattartás intenzitása (Souralová, 2018).

Korábbi eredmények szerint a női munkamigráció következményeként az apák nem veszik fel automatikusan az anya gondoskodó szerepét, inkább a hagyományos nemi szerepek erősödése tapasztalható (Ozyegin and Hondagneu-Sotelo, 2008; Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). Az interjúk segítségével¹⁵ azt igyekeztem megfigyelni, hogy a külföldön dolgozó anyák mellett az otthon maradt apák milyen tapasztalatokkal gazdagodnak a gondoskodó munka terén, miként élik meg apaságukat. Volt olyan érintett, aki lelkesen beszélt arról, hogy az óvodai anyák napi ünnepségen apaként vehetett részt, mivel felesége éppen külföldön tartózkodott. Egy másik otthon maradt apa a háztartási feladatok változatosságát emelte ki, amelyekkel azután szembesült, hogy felesége Ausztriában kezdett dolgozni. A férfi meglepve tapasztalta, hogy a gyermekgondozás, az idős szülők felügyelete és a háztartási munkák együttese meglehetősen fárasztó feladatokat rónak rá főállása mellett. Egy másik példában az idősgondozói munkát végző nő távollétét megelőzően megállapodást kötött volt férjével közös gyermekeik felügyeletéről. A férfi, aki a korábbi bírósági ítélet ellenére így újra napi kapcsolatba kerülhetett tizenéves fiaival, örömmel fogadta a lehetőséget. A példák azt szemléltetik, hogy a férfiak rövid időn belül jóval nagyobb érzékenységet

¹⁵ A kutatásba bevont otthon maradt apák alacsony száma miatt a témakör további empirikus vizsgálatot igényel.

mutathatnak a láthatatlan munka, a korábban ignorált női tevékenységek és gyermekeik iránt, ami a magukról, teherbíró képességükről, férfiszerepeikről alkotott elképzeléseiket is alakítja.

A kutatás során mindössze négyen számoltak be arról, hogy kiskorú gyermeküket hagyták otthon, amikor elkezdték a külföldi munkát. Az önmagát úttörőként¹⁴ bemutató Diána arra világít rá, hogy az 1990-es évek derekán még nem volt elterjedt a külföldi munkavállalás, ami nem csupán a migráció magasabb költségeivel járt, hanem nőként azzal is szembesülnie kellett, hogy környezete nehezen fogadja el, hogy kilenc hónapos gyermekét férje és édesanyja gondjaira bízta. Mások a gyermekektől való távollét okozta lelki megterhelést emelték ki, amelynek eredményeképp olykor gazdaságilag előnytelen, áldozatos döntések meghozatalára kényszerültek. Tamara például svájci tartózkodásáról mondott le azzal, hogy gyermekei hiánya miatt idő előtt hazatért: *„Másfél évig kint voltam úgy, hogy kétszer tudtam hazajönni, és kétszer láttam a gyerekeimet. Ami nagyon borzasztó volt, mert arra nagyon emlékszem, hogy egyszer hazajöttem vonattal és jöttek az állomásra elém, és a kisebb fiam az olyan tíz-tizenöt centivel magasabb volt, mint amikor utoljára láttam, és ez annyira megviselt engem, hogy hiába megkaptam ugyan Svájcban az öt éves tartózkodást is, hogy ott lehetek, de megszakítottam és hazajöttem. Mert úgy gondoltam, hogy van egy határ, amíg a pénz annyira számít, hogy az ember megtesz sok mindent, de...”* (Tamara, 51).

A gyermekek számára is kihívást jelenthet a távolság; van, aki felnőttként még mindig gyakran hivatkozik anyja korábbi ingázására. Más kérdezett azonban arról számolt be, hogy tizenéves gyermekében nem okozott károsodást a rendszeres távollét, inkább az önállóságát növelte. A gyermekek (korai) önállóságáról mint a munkamigráció egyik következményéről olyan szülők is beszéltek, akiknek a gyermekei valamilyen speciális igénnyel bírtak. Luca vak lányáról, Sándor értelmi sérült fiáról mesélve emelte ki a távolléttel járó pozitív változásokat. Sándor, akinek a felesége négyhetes váltásokban dolgozik Németországban idősgondozóként, míg ő maga kétheti váltásokban Ausztriában, úgy véli, sérült fiuknak szüksége volt arra, hogy megtanulja az önállóságot és egyedül is ellássa magát. Az önállóságot helyezi előtérbe Károly is, aki az év nagy részében nevelt lányával él egy fedél alatt. A férfi élettársa, Luca külföldről gondoskodik a családról, mivel súlyos hiteleit Magyarországon végzett munkából nem lenne képes törleszteni. *„Itt azt kellett tisztázni, hogy a párom hajlandó-e otthon, ami otthon*

¹⁴ Az úttörőség narratívában beszélő válaszadók úttörőként mutatják be önmagukat a migrációs folyamatban, amely vonásuk egy adott közösségen belül, például a kibocsátó településen vagy családon belül értendő. Az úttörőség motívuma az interjúban elhangzó életút későbbi szakaszaiban is megjelenhet.

maradt – idézőjelben – gondot vinni. Mondtam, vagy pedig megyünk a híd alá lakni. Ez a két lehetőség van. Nincs más. Mondta, hogy menjek, menjek, menjek, ő mindent vállal. Csinálja is a mai napig. Jó, néha vannak problémák, de azért nem olyan” (Luca, 61).

A munkamigráció következtében kialakult, gondozással kapcsolatos új helyzetek tehát mind a nők, mind a férfiak számára kihívásokkal bírnak, azonban téves lenne azt állítani, hogy az otthon maradt feleket – legyen az gyermek vagy szülő – minden esetben hátrányosan érinti a távolság. A férfiak igyekezetet és lelkesedést mutatnak a megelőzően nők által végzett gyermeknevelési és gondozói tevékenységek iránt, miközben gyermekük fejlődését közelebbről szemlélhetik. Az anyák és apák egyaránt beszámolnak otthon maradt gyermekük önállósodásáról, amelyet a munkamigráció pozitív következményeként értelmeznek. A távolban dolgozó nők azonban, amellett, hogy túrik a rosszálló tekinteteket, gyermekeik érdekében sokszor áldozatos döntések meghozatalára kényszerülnek. E döntések azonban elengedhetetlenek a stabilabb szülő-gyermek kapcsolat fenntartása érdekében.

NEMI SZEREPEK ÉLETTÖRTÉNETI PERSPEKTÍVÁBAN

A narratív biográfiai elemzés módszere (például Kohli, 1986; Fischer-Rosenthal, 2000; Rosenthal, 2018) további segítséget nyújthat a nemi szerepek alakulásának értelmezésében. Az elemzési technika¹⁵ elkülöníti a megélt életeseményeket az azokról való elbeszéléstől, amelyeket az adott társadalmi kontextusban vizsgál. A narratív biográfiai elemzés alaptétele, hogy a jelen helyzet meghatározza azt, hogy valaki milyen módon tekint vissza múltbéli eseményekre. Az elbeszélő elbeszélésében rekonstruálja a múltat, így a narráció az elbeszélő jelene mellett múltjáról, sőt jövőbeli elképzeléseiről is tanúskodik.

A narratív biográfiai elemzés a migrációkutatásban is alkalmazott módszer (Lutz, 2011; Kovács and Melegh, 2000; 2007), noha a témakörből több módszertani probléma is adódik. Lutz arra hívja fel a figyelmet, hogy a retrospektív módon elmesélt migrációs történetben együttesen van jelen a kibocsátó társadalom normatív szemlélete, valamint a befogadó társadalom perspektívája (Lutz, 2011). A migráns háztartási alkalmazottak identitását vizsgáló kutató a transz-

¹⁵ A módszer Rosenthal nyomán a következő feltételezésekből indul ki: 1. a társadalmi jelenségek megértéséhez szükséges azok eredőjét feltérképezni, 2. elengedhetetlen a cselekvő szubjektív szempontjainak megértése, azaz hogy milyen értelmezést köt megélt tapasztalataihoz, végül 3. ahhoz, hogy megértsük az interjúalany állításait egy bizonyos tapasztalatáról, fontos a jelenlegi életéhez kapcsolódó átfogó összefüggéseket látni (Rosenthal, 2018, 159–160).

nacionális biográfiák elemzésének nehézségei közé sorolja, hogy a megélt élettörténetek rekonstrukciója korlátozott, különösen több ország bevonása esetén.

A következőkben a munkamigráció és a nemi szerepek összefüggéseit vizsgálom¹⁶ élettörténeti perspektívában. A migrációban érintett nők nemi szerepei vonatkozásában izgalmas kutatási kérdés, hogy milyen narratívát aktivizálnak migrációs történetük elbeszélése során, hogyan jelennek meg nemi szerepeikről alkotott elképzeléseik. További vizsgálatot igénylő kérdés, hogy a migráció alakít-e a nemi szerepeken, azaz megtapasztalható-e a nemi szerepek eltolódása a külföldön végzett munka hatására, vagy épp ellenkezőleg: a migráció lehet-e válasz a már meglévő nemi szerepekre. Mivel a jelen tanulmány kereteit meghaladja egy (vagy több) teljes élettörténeti elemzés, a következőkben néhány példa szemléltetésével igyekszem bemutatni a kérdéskör vizsgálatának lehetőségeit.

Hagyományos nemi szerepfelfogás és migráció

Az utóbbi évtizedekben a migrációs szakirodalom gyakran megfogalmazott kérdése, hogy a női munkamigráció valóban meghozza-e a női autonómiát és emancipációt (Castles and Miller, 2009). Lutz (2011) Pessar 2003-as tanulmányára hivatkozva állapítja meg, hogy e törekvések egészen addig nem lehetségesek, amíg a nők egy patriarchális berendezkedésű családból a befogadó ország peremén, munkaerőpiaci szempontból kiszolgáltatott helyzetben találják magukat. Turai (2018) megállapítása szerint sem a gondozók feladatainak köre, sem társadalmi-demográfiai jegyeik nem adják meg státuszértelmezésük keretét, azaz ugyanazon feladatokat végző, különböző társadalmi helyzetű nők éppúgy értelmezhetik rabszolgaként, de családtagként is munkavégzésből fakadó pozíciójukat. Számos példa igazolja, hogy a feleség munkamigrációjával egyáltalán nem vagy csak a távollétének idejére áll be változás a háztartási munka családon belüli felosztásában (Parreñas, 2001; Haidinger, 2008), a migráció előtt nemi szerepeiről hagyományosan gondolkodó nők egy része a migrációt követően is hasonlóan vélekedik (Fedyuk [2016] hivatkozva Volodko 2011-es doktori értekezését).

A válaszadók közül néhányan elbeszéléseikben meglehetősen hagyományos nemi szerepfelfogást festettek le. A külföldi munkavállalást megelőző időszokról úgy nyilatkoznak, hogy kizárólagos részt vállaltak a rászoruló családtagok gondozásában, a háztartási feladatok nagy részét ők végezték el, sokszor egyedül

---

¹⁶ A fejezetben tett megállapítások kutatásom előzetes eredményeit foglalják össze.

igyekeztek kezelni a családon belül felmerülő gazdasági és családi kríziseket, és e feladatok nemek szerinti megosztását nem kérdőjelezték meg. A hagyományos nemi szerepek hangsúlyosan jelentek meg a két legkedvezőtlenebb élet-úttípussal¹⁷ rendelkező nők körében. Közös jellemvonásuk volt az alacsony vagy középfokú iskolai végzettség, az átlagos vagy rossz anyagi helyzet, a mobilitás hiánya, néhány kivételtől eltekintve a munkapálya folytonosságának hiánya, korban pedig a középkorúak vagy az idősek korcsoportjába tartoztak. Noha leírásaik sok esetben nem állják meg a helyüket, hiszen a partnerinterjúkból kiderül, hogy a férfiak is dolgoztak, felelősséget vállaltak a háztartásért, nevelték és ellátták gyermekeiket a nő migrációja előtt, az empirikus anyag arra mutat rá, hogy az asszonyok egy csoportja a munkamigráció során még elfogadóbb lett a motiválatlan férjjel vagy munkanélküli felnőtt gyermekkel szemben, akiknek kiszolgálása megkérdőjelezhetetlen kötelességet jelentett számukra.

Amália az érettségit követően a Pécsi Kesztyűgyárban kezdett dolgozni mint adminisztrátor, majd 1992-től férjével közösen családi vállalkozást vezetett. Férje pszichés problémái 2004-ben, nagyjából egy időben jelentkeztek textilipari kisvállalkozásuk kényszerű felszámolásával. Utolsó biográfiai elemként anyagi nehézségeiket és eladósodásukat jegyzi meg, ehhez kapcsolódóan pedig férje sikertelen munkavállalási próbálkozását Ausztriában. Ezt a próbálkozást követi az asszony saját külföldi munkavállalása, amely a mai napig tart.

Amália elbeszélésében két narratíva dominál: a kényszerű családfenntartás, valamint a gazdasági ellehetetlenülés¹⁸ narratívája. Az adósságok törlesztésének kényszeréhez és beteg férjének eltartásához társulnak saját egészségügyi problémái is, azaz családi és gazdasági válságok szoros összefonódása rajzolóódik ki. Az asszony egy céltudatos, erős nő szerepében mutatja be magát, aki egyedül is képes kihúzni a családot a súlyos anyagi válságból. Önbemutatásának másik pillére a férjéhez való viszony. Férjét egy háziasnak nem mondható, ám fejlődőképes személynek írja le, aki felesége távollétében megtanulta befizetni a számlákat és rendszeresen locsolni a növényeket. A nő mégis egyedül találja

¹⁷ A tipológia öt csoportot különít el. 1. Sodródók: a töredezett munkapályával rendelkező, rossz anyagi helyzetű, ágenciával nem bíró középkorú vagy idős nők. 2. Sodródók néhány stabil elemmel: mobilitást nem mutató, a munkapálya folytonossága és ágencia szempontjából vegyes mintázatot mutató csoport. 3. Töredezett munkapályáról áttért vállalkozók: stabil anyagi helyzettel, a mobilitás lehetőségével, alacsony iskolai végzettséggel. 4. Diplomások: stabil anyagi helyzettel és folytonos munkapályával, cselekvőképességgel bírók. 5. Útkereső fiatalok: a mobilitás lehetőségével, töredezett munkapályával, átlagos vagy az átlagnál rosszabb anyagi helyzettel bírók.

¹⁸ Az ellehetetlenülés narratíváiban a munkamigrációban érintett személy önbemutatásában munkaerőpiaci megpróbáltatásait hangsúlyozza, amelyek szorosan kapcsolódnak társadalomtörténeti folyamatokhoz, eseményekhez (például a rendszerváltás, a 2008-as gazdasági válság, a szektor nehézségei a piaci viszonyok miatt). A túlfogyasztásra és az egészségügyi problémákkal való küzdelemre való hivatkozás szintén megjelenik, ami családi és gazdasági válságok együttes jelenlétéről tesz tanúságot.

magát tennivalóival, míg férje mentesül a munkavégzés feladata alól, miközben egyfajta gyermekszerepet kap: „*Volt, hogy lógtak a növényeim, most már azon is túl vagyunk. [...] Ha nem vagyok itthon, akkor ő rendezi a számlákat, hál' Istennek ezzel is eljutottunk oda, hogy problémamentesen. [...] A mosás az rám vár, meg a nagyobb jellegű. De amikor a kőműves itt volt tavaly, utána rendet csinált*” (Amália, 61).

Az elvált, hatvanas évei elején járó Katinka családi életében szintén nem hozott könnyebbséget az ausztriai migráció, amelyre elsősorban adósságai törlesztése miatt vállalkozott. Az asszonyt azonban családja férfi tagjai több módon kihasználják: felnőtt, ám a munkára nehezen rábírható fiát neki kell eltartania, veje különböző házasságaiból származó gyermekeinek követel értékes ajándékokat tőle, miközben Katinka lányát szóban és fizikailag is bántalmazza. Ezek a körülmények alárendelt, kiszolgáltatott helyzetbe sodorják az asszonyt, olyan szituációkat teremtve, amelyek a migrációnak köszönhetően éleződtek ki. A hagyományos női szerepek megszilárdulása a migráció során, az emancipatorikus törekvésekről való lemondás a leggyakrabban azoknál a nőknél jelent meg, akik a család kényszerű eltartásának narratívájában mesélték el migrációs történetüket. Empirikus vizsgálatom alapján a tradicionális szerepek megerősödése elsősorban olyan egyéneknél alakult ki, akik aktuális migrációs tapasztalatukra nem lehetőségként vagy kísérletként, hanem súlyos pénzügyi és gazdasági válsághelyzetből való kilábalásként tekintettek. Elbeszéléseikben a család szoros gazdasági egységként jelent meg, amelyben az egyéni érdek háttérbe kerül a családtagok közös érdekével szemben (lásd Szelényi, 2016).

Individualista attitűdök és migráció

Az interjúkban feltűnő volt, hogy egyes nők egyáltalán nem említettek férfi szereplőket narratívájukban, néhány kulcsfontosságú élettörténeti pontot (például családi állapotra, gyermekek létrehozására vonatkozó biográfiai elemeket) pedig csak célzott rákérdezést követően mondtak el. Az önmagukat a férfiaktól függetlenként bemutató nőkre jellemző volt, hogy nem éreztek gondozási kötelezettséget idős, beteg szüleik irányába, gyermekeiket korábban nem vagy nem teljesen maguk nevelték, és ezt nem tartották problémának. Volt, aki önként vállalta a gyermektelenséget, a férfiak pedig mindannyiuk életében mellékszereplőként jelentek meg.

Az életutak és nemi szerepek összefüggéseinek vizsgálata rámutat arra, hogy az individualista szerepfelfogású nők többféle életutat jártak be. A stabil

háttérrel rendelkező diplomások, a stabil anyagi helyzetű, ágenciával rendelkező vállalkozók, valamint a töredezett munkapálya mellett stabil elemeket is tartalmazó csoportban szintén található olyanok, akik körében az individualista értékek a legerősebbek. Noha Magyarországon fennálló munkaviszonyuk folyamán szintén akadtak nehézségeik munkahelyi csőd vagy több párhuzamos munka elvállalása formájában, ezek jóval kisebb arányban, rövidebb ideig tartó időszakokban jelentek meg életük során. A vállalkozói attitűd és a vállalkozáshoz kapcsolódó sikerek szintén előfordultak azok körében, akiknél a függetlenséget hangsúlyozó értékek domináltak.

A munkamigráció és a nemi szerepek kapcsolatának elemzése rávilágít arra, hogy a migráció bizonyos esetben kiválthat változást és felerősítheti a nőben a férfiaktól való függetlenedésre való igényt. A felsőfokú végzettségű Natália önbecslésén határozottan javított a migráció. A fiatalasszony úgy tartja, hogy a külföldi munkavállalása igazolta, bármilyen helyzetben képes megállni a lábán, férje vagy bárki más közbenjárása nélkül. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy néhány év alatt pályamódosítást hajtott végre: háztartási alkalmazotti munkakörét egy jóval nagyobb társadalmi megbecsülésnek örvendő, magasabb fizetéssel járó szakmára váltotta Ausztriában, ahol jelenleg saját vállalkozást vezet. *„Lehet, hogy ez hülyén hangzik, én sokkal erősebbnek gondolom magamat, mint őt. Mint lelkileg, mint egyáltalán. Testileg nyilván nem, de sokkal jobban bírom az akadályokat. Őneki ez túl sok lett volna. [...] én tudok németül, én vagyok az, aki a jég hátán is megél, ő meg teljesen jól elvult avval a kis katonásdíval, hogy szépen beül, 8-tól 4-ig, ő írrok volt. 8-tól 4-ig elírogat, mindenfélét elrendez az irodában, utána elmegy, kicsit edzeget, aztán kész”* (Natália, 33).

A beszámolókból szembetűnő volt továbbá, hogy némely esetben a férj vagy partner szerepet kapott ugyan a külföldön munkát vállaló nő történetében, azonban személyéhez elsősorban nőiesnek ítélt jellemvonások és tevékenységek társultak (mint a gondoskodás, gyermeknevelés, odafigyelés), miközben munkatevékenységéről alig kaptunk információt. Volt olyan válaszadó, akiből az interjú helyzet a 2017-től egyre nagyobb ösztársadalmi figyelmet kapó #metoo mozgalomhoz kapcsolódóan hívott elő emlékeket, és elmesélte szexuális bántalmazásának történetét. Egy egyedülálló vagy rossz párkapcsolatban lévő nő számára még inkább egyértelművé válhat, hogy egyedül magára számíthat a migráció során. Ezek és hasonló példák arra engednek következtetni, hogy a függetlenséget hirdető nők attitűdjeinek alakulásában fontos szerepet játszanak a párkapcsolati előzmények, az ezen a téren megélt esetleges kudarcok.

Az önmagukat individualista nemi szerepekkel felruházó személyek többségét nem súlyos gazdasági kényszerek, mint inkább jóléti motivációk indították

külföldre. Ezt az interjúk narratívái is megerősítették. Munkamigrációról szóló történeteiket a *karrier*, *kaland*, *menekülés* és *jóléti* narratívákban beszélték el az érintett nők, ami arra utal, hogy a fenti példákkal ellentétben migrációjukat egyfajta önmegvalósításként (Németh, 2018b), kísérletezésként (Melegh et al., 2018) élték meg. Az egyes esetek azt igazolják, hogy a migráció megerősítheti a női ágenciát és az emancipáció eszközévé válhat.

ÖSSZEGZÉS

A fentiekben a körkörös migrációban részt vevő nők és otthon maradt párjaik szemszögéből elemeztem a családon belüli nemi szerepek, az ezekhez kapcsolódó értékek, vélemények alakulását. A kvalitatív kutatás lehetővé tette, hogy a férfiak szempontjából három pontot, az otthonmaradással kapcsolatos érvelésüket, a munkamigrációnak köszönhetően kialakuló családi konfliktusokat, valamint az új gondozási kötelezettségeiket vizsgáljam meg. A férfiak közül néhányan rendelkeztek külföldi munkatapasztalattal az 1980-as években, amelyre többnyire szakmai lehetőségként, nem pedig gazdasági kényszer által indukált élethelyzetre tekintettek. Egykori munkájuk és feleségük jelenlegi külföldi munkatevékenysége között olykor párhuzamot vontak, azonban kevésbé reflektáltak a korábbi és a jelenlegi életszakasz és munkakörülmények különbségeire.

A tanulmány rávilágított arra, hogy a munkamigrációhoz szorosan kapcsolódva a család pénzügyei körüli feszültségek éleződnek ki lehangsúlyosabban. A párjuktól pénzügyi szempontból függő férfiak sok esetben nincsenek hatással a külföldön megkeresett összegek elköltésére, felhasználására, ami nyílt vagy látnens módon konfliktushoz vezet a háztartásban. Mind a férjek, mind a feleségek különböző praktikákat alkalmaznak, amelyeknek a pénzösszegek elköltésének befolyásolásán túl tétje, hogy ki és milyen áron képes alakítani a családon belüli pozíciókat.

A munkamigrációban érintett szülők közül többen úgy tartották, hogy gyermekük korai önállósága a távollét következményének tudható be, amely mozzanatot akkor is pozitív színben tüntették fel, amikor a gyermek speciális igényekkel bírt. Az anyai távolléttel párhuzamosan az apák gyermekükkel való kapcsolata kedvezőbben alakulhat, és ellátásukat akkor is vállalják, ha plusz háztartási feladatok nehezedenek rájuk. Az interjúk a külföldön dolgozó nők gyermekeik érdekében hozott áldozatos döntéseire is rámutattak.

Az utolsó részben a migráció következtében alakuló nemi szerepeket a női munkavállalók szempontjaiból mutattam be. Azoknál a nőknél, akiknél az önbemutató egyértelműen a tradicionális nemi szerepek megerősödése felé mutatott, döntően a gazdasági ellehetetlenülés és a háztartás kényszerű eltartásának narratívája volt jelen. Élettörténeteik az instabil foglalkoztatás, az eladósodás, a rossz egészségi állapot elemeit, ágenciájuk hiányát tartalmazták. Ezek a gondozói munkában érintett nők nem kérdőjelezték meg a családon belüli hagyományos nemi szerepeiket, mint ahogy eltartandó hozzátartozóik szerepeit sem. Ezzel szemben azok a nők, akiknek a narratív önbemutatójában az individualista értékek töltötték be meghatározó szerepet, több szempontból kedvezőbb életutatót jártak be, migrációs motivációjuk kapcsán életszínvonal-növelésről beszéltek, a migrációt egyfajta kísérletezésként mutatták be.

IRODALOM

- Adamik, M. (1997). How Can Hungarian Women Lose What They Have Never? In M. Feischmidt, E. Magyari-Vincze and V. Zentai, (Eds.), *Women and Men in East European Transition* (pp. 42–61). Cluj-Napoca: Editura Fundației Pentru Studii Europene.
- Anderson, B. (2000). *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labor*. London, New York: Zed Books.
- Arendell, T. (1997). Reflections on the Researcher-Researched Relationship: a Woman Interviewing Men. *Qualitative Sociology*, 20(3), 341–368.
- Baxter, J. (1997). Gender Equality and Participation in Housework: A Cross - National Perspective. *Journal of Comparative Family Studies*, 28(3), 220–247.
- Bell, J. and Erdal, M. B. (2015). Limited but enduring transnational ties? Transnational family life among Polish migrants in Norway. *Polish Diaspora Review (Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny)*, 157(3), 77–98.
- Berridge, D., Penn, R. and Ganjali, M. (2009). Changing attitudes to gender roles: A longitudinal analysis of ordinal response data from the British Household Panel Study. *International Sociology*, 24(3), 346–367.
- Blaskó Zs. (2005). Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai, 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 48(2–3), 259–287.
- Blaskó Zs. (2016). Transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek Dél- és Kelet-Európában. *Socio.hu*, 6(1), 71–88.
- Blaskó Zs. és Szabó L. (2016). Gyermeket hátrahagyó migráció Magyarországon. In Blaskó Zs. és Fazekas K., (szerk.), *Munkaerőpiaci Tükör 2015* (86–88. o.). Budapest: MTA KRTK.
- Boehnke, M. (2011). Gender Role Attitudes around the Globe: Egalitarian vs. Traditional Views. *Asian Journal of Social Science*, 39(1), 57–74.
- Böröcz J. (1993). Kettős függőség és a külső kötődések informálissá válása: a magyar eset. *Eszmélet*, 5(18–19), 74–88.
- Bryant, A. M. (2003). Changes in Attitudes towards Women's Roles: Predicting Gender-Role Traditionalism among College Students. *Sex Roles*, 48(3–4), 131–142.
- Carter, J. S. and Borch, C. A. (2005). Assessing the effects of urbanism and regionalism on gender-role attitudes, 1974–1998. *Sociological Inquiry*, 75(4), 548–563.
- Cassidy, M. and Warren, B. (1996). Family Employment Status and Gender Role Attitudes: A Comparison of Women and Men College Graduates. *Gender and Society*, 10(3), 312–329.
- Castles, S. and Miller, M. J. (2009). *The age of migration: international population movements in the modern world*. 4th ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ciabattari, T. (2001). Changes in men's conservative gender ideologies - cohort and period influences. *Gender and Society*, 15(4), 574–591.
- Constable, N. (2014). *Born Out of Place - Migrant Mothers and the Politics of International Labor*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Cox, R. (2013). The complications of 'Hiring a Hubby': Gender relations and the commoditization of home maintenance in New Zealand. *Social and Cultural Geography*, 14(5), 575–590.

- Curran, S. R., Shafer, S., Donato, K. M. and Garip, F. (2006). Mapping Gender and Migration in Sociological Scholarship: Is It Segregation or Integration? *International Migration Review*, 40(1), 199–223.
- Faist, T. (2000). Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies*, 23(2), 189–222.
- Fedyuk, O. (2011). *Beyond Motherhood: Ukrainian Female Labor Migration to Italy*. (Doktori értekezés, Central European University, Budapest).
- Fedyuk, O. (2016). The Gender Perspective in Ukrainian Migration. In O. Fedyuk and M. Kindler, (Eds.), *Ukrainian Migration to the European Union – Lessons from Migration Studies* (pp. 73–90). IMISCOE Research Series, Cham: Springer.
- Fischer-Rosenthal, W. (2000). Biographical work and biographical structuring in present-day societies. In P. Chamberlayne, J. Bornat and T. Wengraf, (Eds.), *The turn to biographical methods in social science* (pp. 109–125). London: Routledge & Kegan Paul.
- Frey M. (1997). Nők a munkaerőpiacon. In Lévai K. és Tóth I. Gy., (szerk.), *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (13–34. o.). Budapest: TÁRKI, Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága.
- Gábrriel D. (2019). *A Magyarországról Ausztriába irányuló idősgondozói migráció. Egy kvalitatív kutatás eredményei a dél-baranyai térségből induló idősgondozói migráció mechanizmusáról*. (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 101). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gödri I. (2018). Nemzetközi vándorlás. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018* (237–270. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gregor A. (2016). A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon. *Socio.hu*, 6(1), 89–111.
- Haidinger, B. (2008). Contingencies Among Households: Gendered Division of Labour and Transnational Household Organizations – The Case of Ukrainians in Austria. In H. Lutz, *Migration and Domestic Care Work. A European Perspective on a Global Theme* (pp. 127–144). Aldershot: Ashgate.
- Kalmijn, M. (2003). Country differences in sex-role attitudes: cultural and economic explanations. In W. Arts, J. Hagenaars and L. Halman, (Eds.), *The cultural diversity of European unity* (pp. 311–337). Leiden, Boston: Brill.
- Kaposi, Z. (2006). *Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000*. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara.
- Kilkey, M., Perrons, D. and Plomien, A. (2013). *Gender, Migration and Domestic Work. Masculinities, Male Labour and Fathering in the UK and USA*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Kohli, M. (1986). Social organization and subjective construction of the life course. In A. B. Sorensen, F. E. Weiner, F. E. and L. R. Sherrod, L. R., (Eds.), *Human development and the life course* (pp. 271–292). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Kordasiewicz, A. (2014). Role-Identity Dynamics in Care and Household Work: Strategies of Polish Workers in Naples, Italy. *Qualitative Sociology Review*, 10(4), 88–113.

- Kovács É. és Melegh A. (2000). „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is – Vándorlás történetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In Sik E. és Tóth J., (szerk.), *Diskurzusok a vándorlásról* (93–154. o.). MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve.
- Kovács É. and Melegh A. (2007). In a Gendered Space – Forms and Reasons of Migration and the Integration of Female Migrants. *Demográfia English Edition*, 50(5), 26–59.
- Kuti, M. (1997). A baranyai privatizáció. *Tér és Társadalom*, 11(2), 80–91.
- Lee, D. (1997). Interviewing Men: Vulnerabilities and Dilemmas. *Women's Studies International Forum*, 20(4), 553–564.
- Leinaweaver, J. B. (2010). Outsourcing Care: How Peruvian Migrants Meet Transnational Family Obligations. *Latin American Perspectives*, 37(5), 67–87.
- Lutz, H. (2011). *The New Maids – Transnational Women and the Care Economy*. London, New York: Zed Books.
- Lutz, H. and Palenga-Möllenbeck, E. (2012). Care Workers, Care Drain, and Care Chains: Reflections on Care, Migration, and Citizenship. *Social Politics*, 19(1), 15–37.
- Lutz, H. (2018). Masculinity, Care and Stay-Behind Fathers: A Postsocialist Perspective. *Critical Sociology*, 44(7–8), 1–16.
- Lynott, P. P. and McCandless, J. N. (2000). The Impact of Age vs. Life Experience on the Gender Role Attitudes of Women in Different Cohorts. *Journal of Women & Aging*, 12(1–2), 5–21.
- Melegh, A., Gábel, D., Gresits, G. and Hámos, D. (2018). Abandoned Hungarian workers and the political economy of care work in Austria. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 28(4), 61–88.
- Murinkó L. (2014). A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 24(1), 67–101.
- Németh K. (2018a). Kiköltöző és otthon maradó gyerekek. In Váradi M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (170–198. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Németh K. (2018b). Házi idősgondozás – a házicselés vagy az önmegvalósítás útjain? In Váradi M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (94–121. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Ozyegin, G. and Hondagneu-Sotelo, P. (2008). Conclusion: Domestic Work, Migration and the New Gender Order in Contemporary Europe. In H. Lutz, (Ed.), *Migration and Domestic Work – A European Perspective on a Global Theme* (pp. 195–208). Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Păduraru, M. (2014). Romania – Emigration's Impact on Families and Children. *Journal of Community Positive Practices*, 14(1), 27–36.
- Parreñas, S. R. (2001). *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Parreñas, S. R. (2005). *Children of Global Migration: Transnational Families and Gendered Woes*. Stanford: Stanford University Press.
- Penn, R. (1990). *Class, Power and Technology*. Cambridge: Polity Press.
- Pessar, P. (2003). Engendering Migration Studies: the Case of New Immigrants in the United States. In P. Hondagneu-Sotelo, (Ed.), *Gender and US Immigration. Contemporary Trends* (pp. 20–42). Berkeley: University of California Press.

- Pongrácz T. és Murinkó L. (2009). Háztartási munkamegosztás. Azonosságok és különbségek Európában. In Nagy I. és Pongrácz T., (szerk.), *Szerepváltozások 2009. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (95-116. o.). Budapest: TÁRKI, Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. *The narrative study of lives*, 1(1), 59-91.
- Rosenthal, G. (2018). *Interpretive Social Research – An Introduction*. Göttingen: Göttingen University Press.
- Souralová, A. and Fialová, H. (2017). Where have all the fathers gone? Remarks on feminist research on transnational fatherhood. *NORMA International Journal for Masculinity Studies*, 12(2), 159-174.
- Souralová, A. (2018). Transnational grandchildhood: negotiating intergenerational grandchild-grandparent ties across borders. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(13), 2447-2467.
- Szelényi, I. (2016). Pakistani guest workers in the United Arab Emirates. *Demográfia English Edition*, 59(5), 5-47.
- Turai, T. (2014). Időseket gondozó kelet- és közép-európai nők diskurzusa transznacionális életükről. *Ethno-Lore XXXI.*, 311-327.
- Turai, T. (2018). *Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben*. Budapest: Balassi – MTA BTK.
- Urbańska, S. (2016). Transnational Motherhood and Forced Migration. Causes and Consequences of the Migration of Polish Working-Class Women 1989-2010. *Central and Eastern European Migration Review*, 5(1), 109-128.
- Valentova, M. (2013). Age and sex differences in gender role attitudes in Luxembourg between 1999 and 2008. *Work, Employment and Society*, 27(4), 639-657.
- Váradai M. M. (szerk.) (2018a). *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Váradai M. M. (2018b). Kisfalusi nők a globális gondozási piacon. In Váradai M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (122-169. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Váradai M. M. (2018c). Elméleti kaleidoszkóp – a migrációs tapasztalatok értelmezési lehetőségei. In Váradai M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (13-42. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Volodko, V. (2011). Vplyv trudovoji mihratsiji na simejni roli suchasnykh ukrajins'kykh zhinok [The effect of migration on the familial roles of Ukrainian women: cases of migration to Poland and Greece]. Dissertation report. Kyjiv: Shevchenko University.
- Walter, J. G. (2018). The adequacy of measures of gender roles attitudes: a review of current measures in omnibus surveys. *Quality & Quantity*, 52(2), 829-848.
- Zimmermann, S. (2012). A gender-rezsim és -küzdelem a magyar államszocializmusban. *Eszmélet*, 24(1), 103-131.

MELLÉKLET

1. táblázat: Válaszadók néhány demográfiai jellemzője

Interjú kódja	Nem	Családi állapot	Kor	Státusz
D01	nő	házas	53	Idősgondozó
D02	nő	özvegy	56	Idősgondozó
D03	nő	házas	41	Idősgondozó
D04	férfi	házas	56	Férj
D05	nő	özvegy	74	Idősgondozó
D06	nő	elvált	61	Idősgondozó
D07	nő	házas	57	Idősgondozó
D08	nő	házas	67	Idősgondozó
D09	nő	párkapcsolatban	43	Idősgondozó
D10	férfi	házas	73	Férj
D11	nő	házas	33	Idősgondozó
D13	nő	özvegy, párkapcsolatban	31	Idősgondozó
D14	férfi	egyedülálló	21	Idősgondozó
D20	nő	házas (özvegy)	48	Idősgondozó
D21	nő	elvált, párkapcsolatban	61	Idősgondozó
D22	nő	egyedülálló	49	Idősgondozó
D23	nő	párkapcsolatban	28	Idősgondozó
D25	férfi	párkapcsolatban	59	Élettárs
D29	nő	özvegy	56	Idősgondozó
D30	nő	párkapcsolatban	58	Idősgondozó
D31	nő	párkapcsolatban	25	Idősgondozó
D32	nő	párkapcsolatban	31	Idősgondozó lánya
D33	férfi	házas	58	Férj/ idősgondozó
D34	nő	elvált	56	Idősgondozó
D35	nő	párkapcsolatban	55	Idősgondozó
D36	nő	házas	61	Idősgondozó
D37	nő	párkapcsolatban	45	Idősgondozó
D38	nő	elvált	51	Idősgondozó
D39	nő	házas	63	Idősgondozó
D40	nő	házas (a terepmunka alapján vélhetően elvált)	60	Idősgondozó
D41	nő	házas	65	Idősgondozó
D42	nő	házas	56	Idősgondozó
D43	nő	házas	46	Idősgondozó
D44	nő	házas	59	Idősgondozó

CARE WORKERS' MIGRATION AND GENDER ROLE ATTITUDES

ABSTRACT

The paper analyses the shift in gender role attitudes and values within families, from the perspective of both women involved in migrant care work and left-behind partners. The analysis containing 34 in-depth interviews puts a special emphasis on the perceptions of men in the migratory situation. The qualitative study reveals that serious tensions emerge between left-behind male family members and migrant worker women concerning the family budget. These tensions encourage men to develop different practices of adaptation, while their identity is also formed. In addition, while left-behind men experience the benefits of staying at home, women working abroad emphasize the independence of their children when talking about their transnational care obligations. The analysis points to some connections between migration and gender role attitudes, and suggests that the (lack of) emancipatory aspirations of women involved in care migration is strongly related to their life course.